

Dekonstruktion av socialkonstruktivism

KLAS ROTH

Institutionen för samhälle, kultur och lärande, Lärarhögskolan i Stockholm

Socialkonstruktivisterna Michael Tholander engagerar sig i och uttalar sig om ett flertal teman samt personers omdömen och föreställningar i sin artikel »Moralisk fostran mellan elever» i *Pedagogisk Forskning i Sverige* (2/2005), men också i »Deliberativa samtal och samtalsanalys» i *Pedagogisk Forskning i Sverige* (1/2006). Han yttrar sig om samtal och moral i skolan, hur dessa kan analyseras, om att vissa begrepp om samtal, särskilt det deliberativa, fått en allt för stor betydelse i värdegrundsarbetet och hur samtal kan genomföras i termer av moraliska repertoarer samt om olika mer eller mindre traditionella och möjliga sätt att analysera samtal. Tholander (2005 s 101, 2006 s 55) uttrycker sig om mina föreställningar om förekomsten av moralisk diskurs i skolan, om ett moralbegrepp som enligt honom »dominerar bland dagens skolforskare» (Tholander 2005 s 99), och menar att den moral han omfattar och den typ av samtalsanalys han tillämpar utgör en kopernikansk revolution.

Vid tolkning av andras texter kan man försöka vara mer eller mindre noggrann, rättvis och generös. Man kan också försöka vara öppen för det annorlunda och avvikande särskilt i relation till andras avsikter och uppfattningar samt de frågor och problem som diskuteras. Det är en utmaning att inte förenkla och undvika att redogöra för den andres tankar och resonemang samt utgångspunkterna för dessa och de sammanhang de äger rum inom.

Jag inleder med en kort presentation av Tholandera utgångspunkter. Därefter granskar jag hur Tholander återger och diskuterar deliberationsbegreppet och det jag skrivit, och visar att hans slutsatser inte är giltiga. Till sist argumenterar jag för att språk inte kan reduceras till ett »verktyg som kontinuerligt skapar eller konstituerar den sociala verkligheten» (Tholander 2005 s 101), vilket underminerar den postmoderna moral och socialkonstruktivistiska kunskapssteori han förefaller omfatta och förorda.

POSTMODERN MORAL OCH SOCIALKONSTRUKTIVISM

Tholander förespråkar en postmodern situerad moral och ett samtalsanalytiskt perspektiv på socialkonstruktivistisk grund. Det förra innebär bland annat att moral är en aktivitet och äger rum mellan individer och kan utvecklas genom tillägnande av moraliska repertoarer. Denna aktivitet är, enligt honom, situerad, osäker och öppen, spontan och intuitiv samt ambivalent och

fragmenterad, och innebär att en moraliskt kompetent person kan tillämpa moraliska repertoarer, knep etcetera instrumentellt »för olika syften i olika sociala miljöer» (Tholander 2005 s 106). Det samtalsanalytiska och socialkonstruktivistiska perspektivet innebär att det samtal som analyseras alltid är inspelat, att forskaren utgår från yttranden och att den förståelse undersökta parter visar inför varandras yttranden används både som en resurs i analysen och som belägg för » trovärdiga analyser» (Tholander 2005 s 103). Det innebär också att forskaren söker undvika att blanda in egna intressen eller utgå från sin förståelse och preferenser i analysen av »människors tal och handlingar» (Tholander 2005 s 103).

Han menar att vare sig den postmoderna situerade moralen eller den socialkonstruktivistiska samtalsanalysen förutsätter eller leder till snäva tolkningar, att de undersökta deltagarnas perspektiv ignoreras eller att man som forskare med nämnda teoribildningar utgår från förgivettagna föreställningar. Däremot omfattar det, enligt Tholander, bland forskare dominerande moralbegreppet – det essentialistiska – det ovan nämnda. Och då jag och andra placerats inom den traditionen hävdas vi ge uttryck för snäva och begränsade tolkningar och uppfattningar, särskilt om moral, samt egna föreställningar baserade på egna intressen och preferenser snarare än vad kanske andra tänker och ignorerar följaktligen de undersökta deltagarnas förståelse och perspektiv.

Det ovan nämnda kommer Tholander fram till efter genomförd dekonstruktion av olika författares texter, däribland en av mina, mot bakgrund av den socialkonstruktivistiska utgångspunkt och postmoderna moral han talar för. Det är inte oväsentligt att notera att den socialkonstruktivistiska samtalsanalys och postmoderna moral Tholander tillämpar och utgår från inte är en objektiv måttstock, enligt honom, utan exemplifierar konstruktion av den sociala verkligheten instrumentellt motiverad i syfte att uppnå saker på ett gångbart sätt.

DELIBERATIONSBEGREPPET

Det visar sig dock vid närmare granskning att det Tholander skriver om deliberationsbegreppet är förenklat, och att han tillskriver mig föreställningar jag inte omfattar eller uttryckt. Tholander yttrar sig till exempel enbart om Tomas Englunds utformning av deliberativa samtal och inte om de olika sätt på vilket deliberationsbegreppet utformas samt diskuteras nationellt såväl som internationellt. Detta har inneburit att han inte tar upp till exempel Christer Fritzells (2003a, 2003b), Ylva Bomans (2002), Gunilla Molloys (2003) tankar om eller det jag (Roth 2000, 2003, 2004) hittills publicerat om deliberation eller deliberativa samtal.

Han diskuterar inte heller de olika sätt på vilket det skrivs om deliberation internationellt av exempelvis James Bohman (1996), James Bohman och William Rehg (1997), John Dryzek (2000), Jon Elster (1998), James Fishkin (1991), Amy Gutmann och Dennis Thompson (2004), Jürgen Habermas (1996), Stephen Macedo (1999) eller Jorge M. Valadez (2001). De nämnda författarna utformar inte deliberationsbegreppet på likadant sätt. Kanske

menar Tholander att Englunds (2000, 2004) utformning fått en allt för stor spridning eller deliberationsbegreppet som sådant eller så som det utformats av någon annan.

Tholander diskuterar deliberationsbegreppet som det utformats av Englund, vilket kan ge intryck av att kritiken riktas främst eller kanske uteslutande mot Englunds idéer och inte mot deliberationsbegreppet som sådant eller andras diskussion eller utformning av det. Om kritiken också riktas mot begreppet som sådant och andras tillämpningar bör också begreppet och dess olika utformningar diskuteras.

Begreppet *deliberation* är använt så tidigt som av Aristoteles (1987) och har kommit att tillämpas i relation till demokratibegreppet i modern tid bland annat i förhållande till en kritik av andra mer eller mindre vanligt förekommande demokratiteorier, särskilt den liberal-demokratiska (se t ex Dryzek 2000). Det många beaktar är värdet av deliberation för fattande av beslut, och att deliberation troligen innebär att beslut är mer rättvisa och legitima samt att berörda parter skulle förstå varandra bättre än om de inte skulle föregås av deliberation. Detta har i huvudsak argumenterats för teoretiskt och ännu inte prövats i någon större omfattning i praktiken i institutionella sammanhang.

Detta innebär inte att människor inte delibererar om kunskap, värden och handlingsnormer i praktiken. Tvärtom, det är troligt att personer engagerar sig i deliberation om sådant de berörs av i mer eller mindre omfattning i olika situationer i livet, vilket bland annat innebär att de yttrar sig om, prövar och undersöker det man berörs av mer eller mindre respektfullt utifrån olika sätt att förstå det på; granskar argument och strävar efter att komma överens och legitimera beslut så att alla berörda parter kan acceptera det på goda grunder. Deliberativa beslutsprocesser har kritiserats bland annat för att de inte med säkerhet levererar mer rättvisa och legitima beslut för berörda parter och inte heller för att förståelsen mellan berörda parter nödvändigtvis skulle öka (t ex Reinikainen & Reitberger 2004, Sanders 1997).

Diskussionen om deliberation och deliberativ demokrati i de statsvetenskapliga och politisk-teoretiska sammanhangen är omfattande och har tilltagit sedan minst tio år tillbaka. I pedagogiska sammanhang, såväl nationellt som internationellt, är diskussionen än idag inte särskilt omfattande, men allt fler deltar och publicerar sig om deliberation i relation till skola och utbildning. Detta innebär bland annat att diskussionen om såväl deliberation och deliberativa samtal, förutsättningar för genomförande av sådana samtal, som teoretiska utgångspunkter för analys av dessa ännu inte utformats eller att effekter av deliberation undersökts i tillfredsställande utsträckning.

Jag har huvudsakligen engagerat mig i frågan om de teoretiska utgångspunkterna för analys av samtal och den utsträckning de kan avgöras vara deliberativa. Jag har bland annat diskuterat begreppet i relation till andra teorier såsom kritiskt tänkande, kritisk pedagogik, Foucault-inspirerade analyser (Roth 2006a) och postmodernism (Roth 2006b) samt kunskapsteoretisk realism (Roth 2006c). Jag har även genomfört några mindre empiriska undersökningar och utvecklat idéer för deliberativ pedagogik i syfte att kunna undersöka kvaliteten på de samtal som genomförts (Roth 2003, 2004). Det jag numera diskuterar är följande: förutsättningar för deltagande i delibera-

tion, karaktären på deliberation och legitimiteten hos resultat av deliberativa besluts- och läroprocesser.

MORALISK DISKURS

För det andra tillskriver Tholander (2005 s 101, 2006 s 55) mig föreställningar jag inte omfattar och formulerar sig inte i överensstämmelse med de forskningsresultat jag presenterat och de utgångspunkter jag har för analys. Han visar inte heller hur jag definierar moralisk diskurs. Han hävdar till exempel att jag uttalar mig felaktigt om förekomsten av moraliska diskurser i skolan, det vill säga att det inte är »vanligt att moralisk diskurs aktualiseras» (Roth 2004 s 97) i undervisningen, och att ett sådant yttrande snarare speglar mina föreställningar än att elever faktiskt ägnar sig åt frågor om moral i skolan. Han menar att elever ägnar sig åt moraliska och etiska frågor kontinuerligt i skolan. Detta är inget jag uttalar mig om i den text han refererar till, men det är troligt att elever ägnar sig åt etiska frågor i skolan i allmänhet. Det är heller inget Tholander kan verifiera, utan något han antar.

Tholander förefaller definiera moralisk diskurs i termer av att elever ägnar sig åt etiska frågor i skolan. Men jag menar med moralisk diskurs något annat, nämligen i vilken utsträckning lärare och elever i det gemensamma offentliga samtalet i undervisningen reflekterar över och argumentativt legitimerar till exempel principer för rättvisa. Jag har alltså inte uttalat mig om i vilken utsträckning elever ägnar sig åt moraliska frågor i skolan i allmänhet, utan om i vilken utsträckning det offentliga samtalet mellan elever och lärare i undersökta klasser kan förstås i termer av moralisk diskurs. Jag skriver till exempel, i den text Tholander hänvisar till, på följande sätt:

Det är inte vanligt att moralisk diskurs aktualiseras. Det är sällan man prövar eller reflekterar över gemensamma principer eller motiverar dessa argumentativt. Lärare hänvisar istället oftare till externa faktorer såsom »lyssnarposition», regler och betyg för att skapa social ordning och inte till det bättre argumentet. (Roth 2004 s 97)

Det jag undersökt är alltså karaktären på det offentliga samtal som ägde rum mellan elever och lärare i undervisningssituationen och inte de samtal som pågick mellan elever i andra sammanhang.

Tholander (2006 s 54) skriver att det han formulerat i viss mån är en karikatyr som han använt i syfte att uppnå egna målsättningar. Det hade dock varit generöst och rättvist samt ett uttryck för noggrannhet (i) att sätta begreppet deliberation i ett vidare sammanhang nationellt som internationellt och klargöra att det i huvudsak är Englunds idéer han diskuterar och kritiserar, och inte andras tankar om deliberationsbegreppet eller begreppet som sådant, och (ii) att ange hur jag uttalar mig, vad jag uttalar mig om i förhållande till det jag undersökt än att inte göra det.

SPRÅK OCH TRIANGULERING

För det tredje kommer jag att i korthet diskutera frågan huruvida socialkonstruktivismen och postmodern moral bör utgöra norm för hur jag eller någon annan bör tillämpa språkliga uttryck. Men först vill jag kommentera följande faktum: att det finns fler alternativ till någon form av kunskapsteoretisk realism än socialkonstruktivism och att även Tholanders socialkonstruktivism är en konstruktion och frågan varför jag eller någon annan bör välja just den. Tholander hävdar att »man inte längre ser det talade språket som en (sann eller falsk) kommentar [!] på en given, underliggande verklighet» (Tholander 2005 s 101), utan som ett »verktyg som kontinuerligt skapar eller konstituerar den sociala verkligheten» (Tholander 2005 s101).

Jag vet inte vem begreppet *man* refererar till eller vad Tholander menar med att »man inte längre ser det talade språket som en sann eller falsk kommentar till en given, underliggande verklighet» eller om han menar att den sociala konstruktivismen skulle vara det enda alternativet till någon form av realism. Det sist nämnda är uppenbarligen inte sant. Donald Davidsons (2001a, b, c) tankar om triangulering utgör ett alternativ till både kunskapsteoretisk realism och socialkonstruktivism.

Om allt språkligt är konstruerat så är väl även det Tholander uttryckt och uttrycker konstruerat. Om konstruktion kan förstås som perspektiv och det talade (och jag antar även det skrivna) språket är en konstruktion så är väl även varje perspektiv en konstruktion av verkligheten, åtminstone den sociala. Detta innebär att Tholanders perspektiv, som han bör sätta parentes kring i enlighet med en av de principer han formulerar (principen om metodologisk indifferens som »innebär att man försöker sätta parentes kring den egna förståelsen då man studerar människors tal och handlingar» (Tholander 2005 s 103)), också är en konstruktion av den sociala verklighet han uttalar sig om.

Men inte bara perspektivet och den sociala verklighet Tholander talar om är en konstruktion utan även det någon annan skriver eller talar om. Och om allt skrivet och talat är en konstruktion, varför skulle någon välja att övertygas om den konstruktion Tholander eller konstruktivister i allmänhet formulerar? Om det är en konstruktion vad avgör eller kan avgöra om den ena eller den andra konstruktionen är mer legitim eller inte? Bör det vara annat än legitima skäl som övertygar?

Om språklig mening inte bestäms av språkliga uttrycks relation till omvärlden, vilket den sociala konstruktivisten förefaller hävda, så kan alternativet vara att korrekthet i tillämpningen av språkliga uttryck bestäms av samfundets bruk i varje enskilt fall, det vill säga om tillämpningen av språkliga uttryck överensstämmer med samfundets är den korrekt, annars inte. Felaktig användning av språkliga uttryck förklaras därmed i termer av att en språk-användare inte använder språkliga yttranden i överensstämmelse med andra språk-användare och andras språk-användning förstås som norm för hur språkliga uttryck bör tillämpas.

Om sociala konstruktivister hävdar detta, ger de uttryck för en samfundstolkning av språklig mening (se Roth, 1996, för en diskussion om samfundstolkningar). Men hur kan införandet av likhet i tillämpningar avgöra skill-

naden mellan att tro sig följa en regel och att följa en regel? Löv som rasslar i vinden följer inte en regel. De har inga begrepp och kan därför inte heller bruka dem felaktigt; inte ens införandet av ett samfund av språkanvändare och överensstämmelse mellan tillämpningar kan förklara språklig mening eller ens misstag i användandet av språkliga uttryck (Davidson 2001a).

Och varför skulle en språkanvändare tillämpa språkliga uttryck i överensstämmelse med samfundets? Vad är det som säger att samfundets norm för tillämpning av språkliga uttryck bör vara min? Davidson säger:

[M]ere crowd behavior in itself can't explain conceptualization; it can't even explain error. (Davidson 2001a s 5)

But haven't we, by eliminating the condition that the speaker must go on as the interpreter (or others) would, at the same time inadvertently destroyed all change of characterizing linguistic error? If there is no social practice with which to compare the speaker's performance, won't whatever the speaker says be, as Wittgenstein remarks, in accord with some rule (i.e. in accord with some language)? If the speech behavior of others doesn't provide the norm for the speaker what can? The answer is that the intention of the speaker to be interpreted in a certain way provides the ›norm‹; the speaker falls short of his intention if he fails to speak in such a way as to be understood as he intended. (Davidson 2001c s 116)

De nödvändiga villkoren för kunskap om oss själva, andra och vår omvärld utgörs, enligt Davidson, av minst två varelser och en värld av objekt och händelser. Denna triangulering är, enligt Davidson (2001a, b, c), nödvändig för förståelse av språklig mening och för vår kunskap om oss själva, andra och vår omvärld. Den kausala relationen mellan omvärlden och våra perceptioner påverkar våra reaktioner och utgör ett nödvändigt villkor för tillämpning av våra begrepp. Dessutom krävs kommunikation mellan språkanvändare om tillämpningen av språkliga uttryck i relevant likartade situationer och en förståelse av intentionen.

Inget av de ovan nämnda villkoren kan reduceras till något annat, enligt Davidson (2001b). Språklig mening kan inte reduceras till en fråga om överensstämmelse mellan språkanvändares tillämpningar i varje enskilt fall; inte heller till en fråga om överensstämmelse mellan sats och sakförhållande i världen eller mellan mentala objekt och idéer och uttryck i språket. Detta innebär naturligtvis inte att vi som språkanvändare inte tillämpar språkliga uttryck i överensstämmelse med hur andra brukar dem eller inte kan tala om våra intentioner som orsakande våra handlingar eller om vår omvärld på ett meningsfullt sätt. Det innebär bara att överensstämmelse i tillämpningar inte förklarar språklig mening eller utgör norm för hur språkliga uttryck bör tillämpas korrekt eller ens för hur jag eller någon annan bör tänka för att tänka korrekt.

Ett problem för den sociala konstruktivisten är att han eller hon, om han eller hon reducerar korrekthet i tillämpningar till överensstämmelse i tillämpningar mellan språkanvändare, bortser från betydelsen av den kausala rela-

tionen mellan våra perceptioner av och reaktioner på objekt och händelser i omvärlden samt relationen mellan intentioner och tillämpningar av språkliga uttryck som nödvändiga villkor för språklig mening. Socialkonstruktivisten förefaller också reducera frågan om sanning till korrekthet i tillämpningar mellan språkanvändare, vilket väcker frågan om relativism, det vill säga att sanning skulle vara relativ bruket av språkliga uttryck i ett samfund av språkanvändare och att olika samfund inte skulle kunna förstå varandra då de tillämpar språkliga uttryck olika. Denna idé bortser också från den kausala bestämningen av tillämpningar av språkliga uttryck i relation till omvärlden och är därför inte hållbar, enligt Davidson (2001b).

Om triangulering är ett nödvändigt villkor för förklaring av språklig mening och vår kunskap om omvärlden, andra och oss själva och vi behöver beakta den kausala relationen mellan våra perceptioner av och reaktioner på objekt och händelser i världen, kommunikationen mellan språkanvändare och våra intentioner, krävs också att vi delibererar tillämpningar av språkliga uttryck i förhållande till våra intentioner, karaktären på kommunikationen mellan språkanvändare och våra perceptioner av och reaktioner på vår omvärld. Och om kommunikation kan äga rum offentligt och också innebära att vi gemensamt och respektfullt reflekterar över och kritiskt granskar olika tillämpningar av språkliga uttryck i relevant likartade situationer samt legitimerar beslut i förhållande till övertygande skäl, så är också deliberation nödvändig för att klargöra mening i kommunikation mellan språkanvändare. Den är också nödvändig för att fastställa vilka skäl som är giltiga och för vem eller vilka. Den omfattande diskussionen om deliberationsbegreppet handlar om detta, om institutionella villkor för deliberation och om hur man kan studera kvaliteten på deliberation mellan berörda parter. Men ännu återstår mycket att utveckla och studera.

NOT

Jag vill tacka Niclas Rönström för konstruktiva kommentarer till en tidigare version av texten. Rönström är doktorand vid Lärarhögskolan i Stockholm och skriver en avhandling om *Kommunikativ naturalism*.

LITTERATUR

- Aristoteles, 1987: *The Nichomachean ethics*. Oxford: Oxford University Press.
 Bohman, J. 1996: *Public deliberation: Pluralism, complexity and democracy*. Cambridge: The MIT Press.
 Bohman, J. & Rehg, W. 1997: *Deliberative democracy*. Cambridge: The MIT Press.
 Boman, Y. 2002: *Utbildningspolitik i det andra moderna. Om skolans normativa villkor*. (Örebro Studies in Education 4). Örebro: Örebro universitet.
 Davidson, D. 2001a: Externalisms. I P. Kotatko, P. Pagin & G. Segal (red): *Interpreting Davidson*. Stanford: CSLI Publications.
 Davidson, D. 2001b: *Subjective, intersubjective, objective*. Oxford: Clarendon Press.
 Davidson, D. 2001c: *Inquiries into truth and interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

- Dryzek, J. 2000: *Deliberative democracy and beyond. Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Elster, J. (red) 1998: *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Englund, T. 2000: *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*. Skolverket: Stockholm.
- Englund, T. 2004: Deliberativa samtal i ljuset av deliberativ demokrati – en fråga om att utveckla deliberativa förhållningssätt. I R. Premfors & K. Roth (red): *Deliberativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Fishkin, J. 1991: *Democracy and deliberation*. Yale: Yale University Press.
- Fritzell, C. 2003a: *Pedagogisk praktisk som demokratiska samtal. Några steg mot en praktisk-pedagogisk deliberationsmodell*. (Pedagogisk kommunikation, Nr 1) Växjö: Växjö universitet: Institutionen för pedagogik.
- Fritzell, C. 2003b: Demokratisk kompetens. Några steg mot en praktisk-pedagogisk deliberationsmodell. *Utbildning & Demokrati*, 12(3), 9–39.
- Gutmann, A. & Thompson, D. 2004: *Why deliberative democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, J. 1996: *Between facts and norms. Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: The MIT Press.
- Macedo, S. 1999: *Deliberative politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Molloy, G. 2003: »Det nödvändiga samtalet». *Utbildning & Demokrati*, 12(2), 77–91.
- Reinikainen, J. & Reitberger, M. 2004: Kritiken mot deliberativ demokrati. I R. Premfors & K. Roth (red): *Deliberativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Roth, K. 1996: En kritik av samfundstolkningar. *Filosofisk tidskrift*, 17(2), 33–59.
- Roth, K. 2000: *Democracy, education and citizenship. Towards a theory on the education of deliberative democratic citizens*. Stockholm: Stockholm Institute of Education Press.
- Roth, K. 2003: Freedom of choice, community and deliberation. *Journal of Philosophy of Education*, 37(3), 393–413.
- Roth, K. 2004: Deliberativ pedagogik. I R. Premfors & K. Roth (red): *Deliberativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Roth, K. 2006a: Deliberation in national and post-national education. *Journal of Curriculum Studies*. (kommande)
- Roth, K. 2006b: Education for responsibility: Knowledge, ethics and deliberation. I I. Gur-Zeév & K. Roth (red): *Critical issues in education in a global world*. New York: Springer Publications. (kommande)
- Roth, K. 2006c: Truth, justification and deliberation. I P. Dhillon (red): *Philosophy of language and education*. Oxford: Blackwell. (kommande)
- Sanders, L. 1997: Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347–376.
- Tholander, M. 2005: Moralisk fostran mellan elever. Ett samtalsanalytiskt perspektiv. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 10(2), 99–123.
- Tholander M. 2006: Deliberativa samtal och samtalsanalys. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 11(1), 53–58.
- Valadez, J.M. 2001: *Deliberative democracy, political legitimacy and self-determination in multicultural societies*. Oxford: Westview Press.